

NOTES SOBRE
LA SANITAT A
VALÈNCIA DURANT
LA GUERRA CIVIL

*Per Pedro Izquierdo
i María Fernanda Mancebo Alonso*

A València, la sublevació militar de juliol de 1936 portà immediatament a la vaga general organitzada pels sindicats i fou el detonant de la revolució social. Des dels primers dies del colp militar, el poder efectiu el tenen els comitès populars, que constitueixen, com a òrgan màxim, el Comité Executiu Popular (C. E. P.). En el C. E. P. no sols estaven representades les forces que constituïren el Front Popular, sinó també partits nacionalistes, que intentaren consolidar una experiència autonòmica, i la CNT, que intentà el col·lectivisme des del poder provincial.

La Delegació de Sanitat del C. E. P. s'encomanà a Francesc Bosch i Morata, del Partit Nacionalista d'Esquerra, i es constituí un Comité Sanitari Popular que tenia competències d'organització i direcció de tots els serveis sanitaris de València. La Delegació d'Hospitals del Comité Sanitari s'encomanà al doctor Emilio Navarro Beltrán, de la CNT. Es substituï dels llocs claus una sèrie de metges «directament o indirectament participants en el colp militar», i les religioses de l'Hospital Provincial hagueren de ser ràpidament substituïdes per personal civil més o menys entrenat. Prompte els esdeveniments revolucionaris, l'assalt a les casernes, i bèl·lics, l'arribada dels refugiats i els ferits del front, desbordaren les possibilitats de llits hospitalaris. Segons l'Arxiu de la Diputació que hem consultat, en l'antic casalot de l'Hospital Provincial ingressaren, entre el final de juliol i el final d'agost, un total de 251 ferits per arma de foc i metralla. Al setembre van ser-ne 154, dels quals 59 procedien del front i 95 de la reraguarda, i a l'octubre 170, dels quals 80 procedien del front i 90 de la reraguarda (1).

II. L'HOSPITAL PROVINCIAL I ELS HOSPITALS DE SANG

Mentrestant, la Junta Delegada que envià el govern Giral per controlar la situació fracasa totalment i, després de l'assalt a les casernes els

primers dies d'agost, es consolida, a València, la victòria revolucionària. Després del trasllat de la Junta a Alacant, queda «legalitzada», com a única autoritat vàlida, el C. E. P. autonòmic.

El Departament d'Hospitals del Comité Sanitari, davant les necessitats peremptòries de llits, organitza, sense pràcticament cap mitjà propi i a base de requisos pels comitès populars, una xarxa d'hospitals de sang a València i als pobles de la província. Generalment a convents evacuats per les monges, que s'emporten mobles i efectes personals (Godel·la, Serra), o a antigues cases d'exercicis («la Puríssima» a Alaquàs), o fins i tot en grups escolars (Llíria), els comitès locals instal·len, mantenen i nomenen els propis Consells d'Administració d'uns Hospitals de Sang que generalment aprofiten els metges i els practicants titulars de la localitat en contacte amb l'Hospital Provincial. Però la situació econòmica és anguniosa. A l'octubre de 1936, una circular del Departament d'Hospitals a tots els pobles de la província descriu la carestia:

Camaradas: El Hospital Provincial de Valencia ha venido asistiendo con regularidad a todos los enfermos y heridos procedentes de este pueblo sin más control de pobreza que el que vosotros haceis. Por otra parte las condiciones y disposición del personal técnico se declaró Centro de Control para la curación y distribución de los heridos a los demás hospitales de sangre establecidos. El personal religioso tuvo que ser forzosamente sustituido por aquellos de nuestros compañeros que más dotes mostraban tener para el cuidado de los heridos y enfermos. Los bienes del Hospital no producen y los que producen no los pagan: la plaza de toros y el Teatro Principal están incautados por un comité que destina, a lo que se ve, sus ingresos a guerra. El Estado niega este subsidio necesario por considerar también esencial lo de guerra. Todo esto no es justo, humano y revolucionario, y estados dispuestos a normalizarlo por los medios que exigen los momentos. Mientras esto no suceda hay un hecho real que vosotros y nosotros vivimos: los enfermos y heridos

no pueden esperar a salvarse ni a morir: hay que cuidarlos, darles de comer, sanarlos. Y para cumplirlo necesitamos de vuestra ayuda en víveres y en dinero...

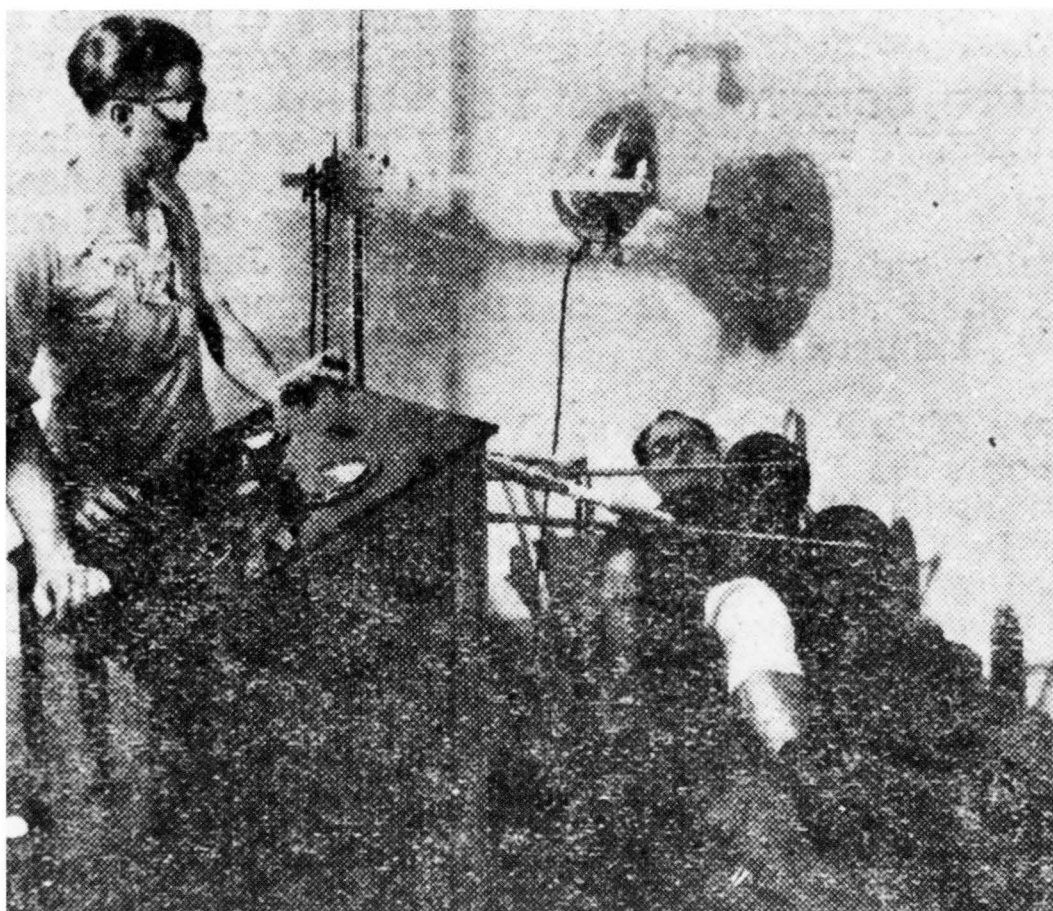
(Camarades: L'Hospital Provincial de València ha assistit amb regularitat tots els malalts i els ferits procedents d'aquest poble, sense més control de pobresa que el que vosaltres feu. D'altra banda, per les condicions i la disposició del personal tècnic, es declarà Centre de Control per a la curació i la distribució dels ferits a la resta d'hospitals de sang establits. El personal religiós hagué de ser forçosament substituït per aquells companys nostres que demostraven que tenien més dots per a l'atenció dels ferits i dels malalts. Els béns de l'Hospital no produeixen, i els que produeixen no els paguen: la Plaça de Bous i el Teatre Principal estan incautats per un comitè que en destina, pel que sembla, els ingressos a la guerra. L'Estat nega aquest subsidi necessari perquè considera essencial també allò referent a la guerra. Tot açò no és just, ni humà ni revolucionari, i estem disposats a normalitzar-ho pels mitjans que exigeixen els temps. Mentre açò no succeeça, hi ha un fet real que vosaltres i nosaltres vivim: els malalts i els ferits no poden esperar a salvar-se, ni a morir-se: se n'ha de tenir cura, cal donar-los de menjar, i guarir-los. I per complir-ho, necessitem la vostra ajuda en queviures i en diners...)

La resposta és desigual; des de pobles que envien 30 pessetes mensuals, fins a uns altres, com Manises, que comunica que no pot enviar res i se'ls sol·licita que envien objectes útils de la indústria local com ara plats, tasses i orinals. Al novembre s'escriu al Secretariat de la UGT:

Sería una solución rápida que los sindicatos entregaran una peseta por mes por cada afiliado que trabaje hasta que los organismos responsables normalicen la estabilidad hospitalaria...

(Seria una solució ràpida que els sindicats entregassen una pesseta per mes per cada afiliat que treballa fins que els organismes responsables normalitzen l'estabilitat hospitalària...)

Es demana al degà de la Facultat de Medicina, Luis Urtubey, que pose a disposició del Departament d'Hospitals tots els específics que hi

haja tant al magatzem com a les vitrines de les policlíniques de la Facultat, per distribuir-los als centres.

A mitjan novembre, la xarxa d'Hospitals de Sang compta amb 800 llits distribuïts per 26 pobles (Albaida, Albal, Alberic, Bèlgida, Benimàmet, Bétera, Burjassot, Cullera, Estivella, Godella, Xàtiva, Llíria, Mislata, Moixent, Ontinyent, Paterna, Puçol, Requena, Riba-roja de Túria, Sagunt, Serra, Sinarcas, Sueca, Torrent, el Verger i Viver). N'hi ha dades d'alguns d'ells, per exemple Paterna tenia 4 metges, 4 practicants, 5 infermeres i 5 portalliteres, amb 6-9 ingressos diaris per 40 llits disponibles. Sagunt disponia de 30 llits, a més dels 25 de la Companyia Siderúrgica del Mediterrani, i tenia 4 metges titulars, que cobraven de l'Ajuntament un sou de 4.000 pessetes anuals.

III. EL GOVERN LARGO CABALLERO I EL RETALL AUTONÒMIC

Com assenyala Albert Girona Albuixech (2), després de la bretxa

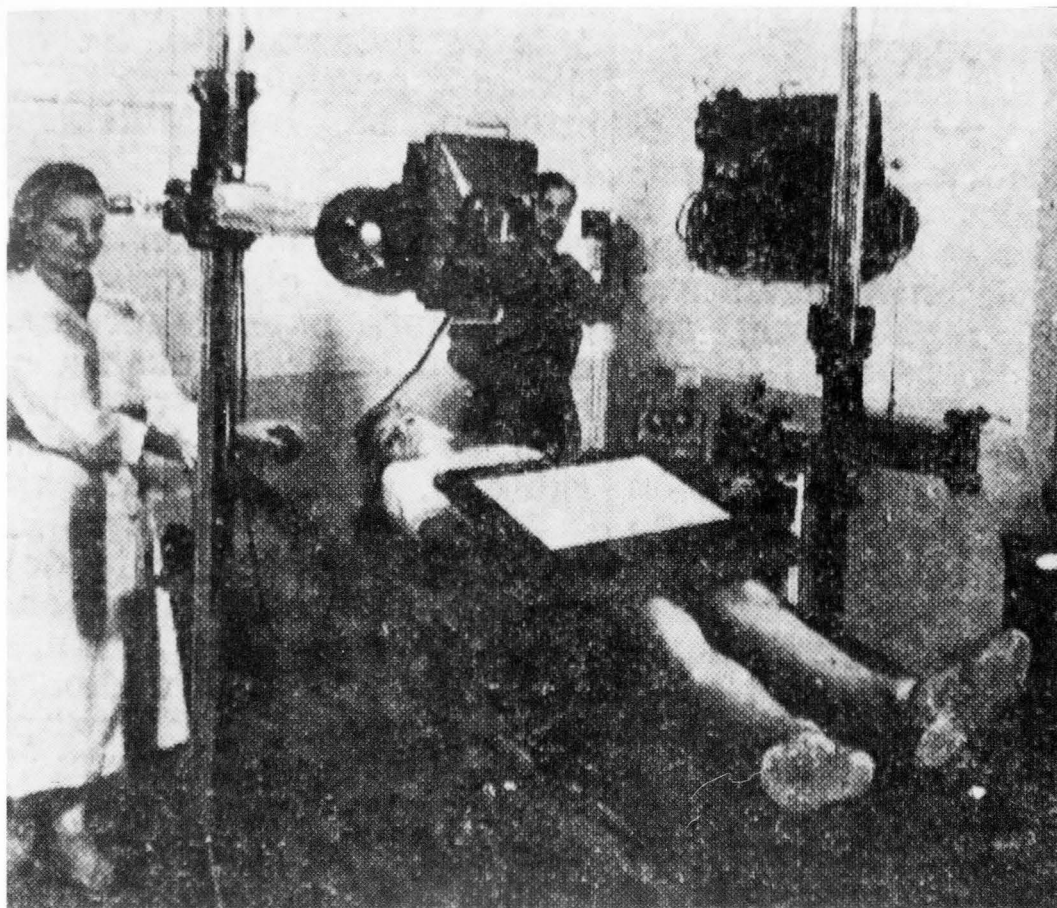
oberta l'agost de 1936 amb el govern de Madrid, la rapidesa d'esdeveniments portà al C. E. P. a ocupar el buit de poder sense plantejar-se els seus límits. La imatge revolucionària dels primers moments, amb el protagonisme de la CNT i del sector més radical de la UGT, i l'organització a base de comitès obrers, es veuria frenada, ja en un primer moment, amb la constitució, el setembre de 1936, d'un nou govern central presidit per Largo Caballero. Un nou governador civil, el socialista Zabalza, reforça la dependència de Madrid. La constitució, el novembre de 1936, del govern d'unitat de Largo Caballero, amb participació anarquista, i el trasllat i la ubicació a València, serà la frenada definitiva a les vel·leïtats autonòmiques del Comité valencià, que perdia competències. El Ministeri de Sanitat s'instal·la al Palau de Berbedel. El C. E. P. devaluat s'assembla més a una diputació provincial que no a un govern autònom.

En Sanitat el dèficit financer fa

que depenga cada vegada més dels militars. El 16 de novembre, la Delegació de Sanitat escriu al tinent coronel Cerrada:

... Te notifico que la cantidad de pesetas que necesitaría este Departamento para hacer frente a sus necesidades sería de momento de quinientas mil pesetas, a justificar ante quien se ordene. Por lo que respecta a material para llegar a completar las 10.000 camas que de momento podríamos disponer en los diversos hospitales que controlamos necesitaríamos 6.000 camas con los equipos correspondientes y toda clase de utensilios anexos a las mismas. Instrumental quirúrgico todo aquel que nos pueda ser entregado. Gasas, algodón y vendas, así como escayola y material de radiografías, el prudencial para 10.000 heridos. Vajilla y utensilios de cocina para 3.000 heridos...

(... Et notifique que la quantitat de pessetes que necessitaria aquest departament per tal d'afrontar-ne les necessitats seria, de moment, de cinc-centes mil pessetes, a justificar davant de qui s'ordene. Pel que fa a material, per arribar a completar els 10.000 llits que

de moment podríem dispondre en els diversos hospitals que controlem, necessitaríem 6.000 llots amb els equips corresponents i tota classe d'utensilis annexos a aquests. D'instrumental quirúrgic, tot el que ens pugueu entregar: gases, cotó en pèl i benes, com també guix i material de radiografies, el prudencial per als 10.000 ferits; vaixella i utensilis de cuina per a 3.000 ferits...)

Mai no pogué dispondre's d'aquesta, sense cap dubte, exageradíssima petició. Tanmateix, el Ministeri de la Guerra assigna una subvenció de 7 pessetes diàries per milicià hospitalitzat, és a dir, per estada, encara que intenta controlar, cada vegada més, els hospitals civils. El 5 de novembre de 1936 la Delegació de Sanitat escriu a la Delegació de Guerra del C. E. P.:

... dependientes de esta Delegación de Sanidad existen: un Departamento de Guerra a cuyo frente está el capitán médico, compañero Blanquer, que entiende de las atenciones correspondientes a las postas, hospitales y servicios de evacuación de los frentes de la provincia; y otro Departamento, el de

Hospitales y Convalecencias, a cargo del compañero médico Navarro Beltrán.

Este último Departamento, que viene funcionando desde el día 19 de julio pasado sin que nada anormal haya ocurrido, en cuanto al régimen de hospitalización se refiere, pues estaba perfectamente dispuesto ... con distribución hospitalaria para infecciosos, crónicos, heridos de guerra, centros de convalecencia y reposo, es decir todo aquello que las exigencias de la guerra requieren ... Pero desde hace poco tiempo nuevas disposiciones del Ministerio de la Guerra ... han llevado al nombramiento de jefes de Sanidad Militar que desconociendo en absoluto la forma en que este Departamento de Hospitales se desenvolvía ... han invadido funciones ... han sembrado el desconcierto y desorden más absoluto ... a causa del supermando que se han atribuido.

Como ejemplo ... nos han llenado de convalecientes aquellos centros que estaban destinados ... a urgencias...

(... depenents d'aquesta Delegació de Sanitat hi ha: un Departament de Guerra al davant del qual hi ha el capità metge, company Blanquer, que en-

tén de les atencions corresponents a les postes, hospitals i serveis d'evacuació dels fronts de la província; i un altre departament, el d'Hospitals i Convalecències, a càrrec del company metge Navarro Beltrán.

Aquest últim Departament, que funciona des del passat dia 19 de juliol, sense que res anormal s'haja esdevingut pel que fa al règim d'hospitalització ja que estava perfectament dispost ... amb distribució hospitalària per a infecciosos, crònics, ferits de guerra, centres de convalescència i repòs, és a dir, tot allò que les exigències de la guerra requereixen ... Però, des de fa poc temps, noves disposicions del Ministeri de Guerra ... han portat al nomenament de caps de Sanitat Militar que, desconeguent en absolut la forma en què aquest Departament d'Hospitals es desenvolupava ... han envaït funcions ... han sembrat el desconcert i el desordre més absolut ... a causa del supercomandament que s'han atribuït.

Com a exemple, ... ens han omplert de convalescents aquells centres que estaven destinats ... a urgències...)

Les contradiccions de la situació sanitària es manifesten en l'informe.

següent, emés pel director de l'Hospital Provincial, davant les queixes del cap de Sanitat Militar:

No se puede tolerar el que se diga que estas quejas están relacionadas con la falta de organización, sino con la falta de auxilio y ayuda en que se ha dejado a este Hospital ... con la carestía de subsistencias que esta guerra ha producido, con la compra de material tanto quirúrgico como médico y todo lo necesario para las camas que ha habido precisión de ampliar, no ha habido ayuda de nadie...

(No pot tolerar-se que es diga que aquestes queixes estan relacionades amb la falta d'organització, sinó amb la falta d'auxili i d'ajuda en què s'ha deixat aquest Hospital ... amb la carestia de subsistències que aquesta guerra ha produït, amb la compra de material, tant quirúrgic com mèdic, i tot allò necessari per als llits que ha calgut ampliar; no hi ha hagut ajuda de ningú...)

Dolgut perquè, lluny d'agrair l'esforç realitzat, es critique la situació, afegeix aquest curiós al·legat anticentralista:

Día muy cercano está en que podrá

dedicarse a cosntruir hospitales, que en toda una vida de centralismos archiburgueses acumularon todo el bienestar y las riquezas en un pueblo que como el de Madrid, no es de los que pueden presumir de laboriosos ... nosotros no pudimos ofrecer ... otra cosa de momento que lo que heredamos de la odiosa burguesía...

(Està molt pròxim el dia en què podran construir-se hospitals, que en tota una vida de centralismes arxiburguesos acumularan tot el benestar i les riqueses en un poble que, com el de Madrid, no és dels que poden presumir de laboriosos ... nosaltres no podrem oferir ... altra cosa, de moment, que allò que heretarem de l'odiosa burgesia...)

No funciona únicament allò hereitat; a València capital es munten ni més ni menys que 26 postes sanitàries repartides per la ciutat, amb metges i practicants voluntaris i depenents de l'Hospital Provincial. El partit Izquierda Republicana organitza, a l'antic Institut Candela, un hospital de 300 llits amb una plantilla de 13 metges, 8 practicants i 5 in-

fermeres. Al carrer Ceres, l'Hospital de Cristobalines disposa de 90 llits, fonamentalment d'infecciosos i, al carrer Almirante Cadarso, un hospital de refugiats té 13 metges, 14 alumnes interns i 20 practicants i infermeres. A l'Hospital d'Infecciosos del carrer Alboraià, que dirigeix el professor Beltrán Báguena, hi ha 10 metges interns i ajudants, i disposem dels diagnòstics de 102 milicians malalts.

RELACIÓ DE MILICIANS, EVACUATS I RESIDENTS CIRCUMSTANCIALMENT A VALÈNCIA, QUE HAN ESTAT ATEOS EN AQUEST HOSPITAL D'INFECCIOSOS PER INFECCIÓ AGUDA

Diagnòstics	Núm. de milicians
Grip	31
Febre tifoide	20
Broncopneumonia i bronquitis aguda	20
Faringoamigdalitis	10
Xarampió	5
Meningitis tuberculosa	3
Eritema nodós	2

Varicel·la	2
Meningitis cerebro-espinal ..	1
Embassament pleural	1
Paludisme	1
Escarlatina	1
Granúlia tuberculosa	1
Verola	1
Parotiditis	1
Febre de Malta	1
Reumatisme articular agut ..	1
Total	102

Malhauradament, no s'indica durant quin període de temps es diagnosticaren i tractaren aquests malalts, però sí que permet fer-nos una visió de la patologia infecciosa dominant. Cal esmentar la tuberculosi pulmonar, que disponia del seu hospital propi, Portaceli, amb 80 llits, sempre ocupats, ja que es coneguda la endèmia tuberculosa de l'època. Tenim la dada que a l'Hospital d'Infecciosos s'hospitalitzen i evacuen 26 malalts de tuberculosi pulmonar des de novembre de 1936 fins a març de 1937.

D'altres hospitals només hem trobat notícies marginals. De l'Hospital

de Santa Anna, situat al passeig de la Petxina, hi ha un escrit de Navarro Beltrán al Sindicat d'Aigua, Gas i Electricitat amb data 10 d'octubre en què se'ls demana un curt termini per satisfer els deutes, davant l'intent de tallar el subministrament d'aigua, gas i llum per falta de pagament de l'hospital, que, segons sembla, es dedicava a psiquiàtric.

També hi ha notícies d'una epidèmia de conjuntivitis diftèrica entre els xiquets evacuats de la Borderia de Madrid, i es recomana el cultiu bacteriològic per a tots els evacuats i la vacunació en cas necessari.

Les intencions del Comité Sanitari i la seua precària situació queden resumides en aquest escrit de Navarro Beltrán al governador Zabalza el 25 de desembre de 1936:

... el día 4 se presentaron en Sanidad de Guerra las liquidaciones de los hospitales de este Departamento que tenían algo que liquidar. Estamos a 26 y no han sido liquidados ... mientras no se ordene por quién tiene que hacerlo, defenderé en retaguardia la inde-

pendencia de la Sanidad Civil aunque por las circunstancias se ponga toda ella al servicio de la Sanidad Militar.

(... el dia 4 es presentaren en Sanitat de Guerra les liquidacions dels hospitals d'aquest Departament que tenien alguna cosa a liquidar. Estem a 26 i no han estat liquidats ... mentre no s'ordene, per qui ho ha de fer, defensaré en reraguarda la independència de la Sanitat Civil encara que per les circumstàncies es pose tota ella al servei de la Sanitat Militar).

IV. LA ETAPA DEL CONSELL PROVINCIAL DE VALÈNCIA

Al gener del 1937, desapareix el C. E. P. i es crea el Consell Provincial de València, que significa el triomf definitiu de la centralització estatal. Es dissolen els comitès populars dels pobles i es substitueixen pels consells municipals, igualment que les diputacions provincials ho eren pels consells. La Conselleria de Sanitat del C. P. V., l'ocupa el doctor Emilio Navarro Beltrán. Li competia tot allò relatiu a la higiene de la reraguarda, els hospitals civils de

la ciutat i els sanatoris a càrrec de l'extinta Diputació. Però continuà mancat de competències clares i de delimitació de funcions. El Ministeri de Sanitat dirigeix directament els seus escrits a l'Hospital Provincial en comptes de fer-ho a través del Departament d'Hospitals. Els Hospitals de Sang de Requena, Sueca i el d'Izquierda Republicana de València es deslliguen del Departament d'Hospitals del Comité Autòmic, ja que «havent resolt directament les nòmines i pagaments d'havers de les dietes i estades per l'autoritat militar», no veuen cap raó per al control de l'autoritat civil.

Les lluites polítiques queden reflectides en la vida diària dels hospitals. Una denúncia del Socors Roig Internacional sobre el funcionament de l'Hospital Provincial acaba amb un afegitó antianarquista: «no s'ha d'oblidar que el control de l'esmentat establiment el porta la CNT». José Lanuza Bonilla, que és, des de gener, delegat director de l'Hospital Provincial, proposa a Navarro Beltrán un petit examen de suficiència entre el personal per a comprovar qui pot exercir el lloc efectivament, i Navarro contesta que aquesta revisió és totalment contraproduent ja que:

... ello daría pie a promover una cuestión política en los afectos a la UGT pretextando nuestra intención de echarlos del Hospital, asunto éste completamente inexacto, pero que ellos no saben cómo plantear para justificar nuestra pretendida ineptitud.

(... això donaria peu a promoure una qüestió política en els adscrits a la UGT pretextant la nostra intenció de tirar-los de l'Hospital, assumpte completament inexacte però que ells no saben com plantejar per justificar la nostra pretesa ineptitud).

Hem pogut recollir les dades de moviment de ferits de guerra en l'Hospital Provincial, ja que les despeses que generaven es facturaven a Sanitat Militar. Fins a les darreries d'octubre de 1936, es facturen una mitjana de 103 hospitalitzats ferits

diaris (estades). Però, al novembre, amb el funcionament dels hospitals de sang depenents del Provincial, ja es facturen 700 estades diàries i, al desembre, una mitjana de 680 estades diàries. Només a l'Hospital Provincial, ingressaven, durant el mes de desembre, una mitjana de 23 milicians ferits i s'usaven una mitjana de 18 plaques radiogràfiques diàries, que escassejaren prompte. No hem trobat les dades del 1937, però sí algunes del 1938. A gener d'aquest any, els ingressos ja són en massa; hi ha una mitjana de 200 milicians hospitalitzats, amb 18 ingressos i 104 evacuats diaris cap als hospitals de sang o de convalescència.

La plantilla de l'Hospital Provincial està composta per 66 metges, més 3 consultors-professors de la Facultat de Medicina, i uns 40 practicants. Es distribueixen en 11 Serveis Mèdics amb 3 ó 4 metges cadascun, més 7 equips quirúrgics també amb 3 ó 4 metges cadascun. Entre els caps d'equip i de servei, hi figuren: Nicasio Benlloch, José Tomás i López Trigo, Jorge Comín Ferrer, etcètera.

Les dificultats diàries mostren les insuficiències del C. P. V. (4). En la sessió del 19 de març de 1937, Navarro manifestà que s'havien quedat en l'Hospital només amb un tub de raigs X i que necessitaven adquirir-ne més, i açò és possible només a l'estranger. Les gestions en el Ministeri de Sanitat i en el de Comerç no reben contestació. La marxa de la contesa bèl·lica, el dèficit financer i la frenada revolucionària reforcen, cada vegada més, el centralisme governamental. El Ministeri de Defensa, en virtut d'un decret de la Presidència del Consell de Ministres del 12 de juny de 1937, podia incautar-se en qualsevol moment dels hospitals civils de la província, concretament del Provincial, la qual cosa provocà intenses discussions en el si del Consell. El «poder fictici» del C. P. V., com el denomina Girona, es devalua ja totalment amb la remodelació de novembre, en què es nomena conseller-delegat d'hospitals i

sanatoris Manuel Alonso Giner, del partit Izquierda Republicana. Com deia el governador civil Molina Conejero en la sessió inaugural del nou C. E. P. de novembre de 1937:

No debemos dejarnos llevar de preocupaciones de tipo autonómico, que si son legítimas y sentidas por todos, la guerra las hace inadecuadas y contraproducentes en estos momentos que exigen que el poder esté centralizado.

(No hem de deixar-nos portar per preocupacions de tipus autonòmic, que si bé són legítimes i sentides per tots, la guerra les fa inadequades i contraproduents en aquests moments que exigeixen que el poder estiga centralitzat).

La utopia cenetista descentralitzadora havia acabat; no obstant això, E. Navarro Beltrán seguí en el seu lloc fins al final de la guerra (5).

NOTES

(1) A. D. P. V. *Delegació de Beneficència i Sanitat. Lligall 12. Conselleria de Sanitat i Assistència Social. (Hospitals). Anys 1936-37*. Des d'ara, els textos esmentats i les referències es troben en aquest lligall.

(2) Girona Albuixech, A., *Guerra y revolución en el País Valenciano*. Valencia: (1936-1939): *La política, la economía y la cultura en una ciudad de retaguardia durante la Guerra Civil*. Tesis doctoral inèdita. València, 1984.

(3) A. D. P. V. *Hospital Provincial. Militarios y beridos*.

(4) *Libros de Actas del Consejo Provincial de Valencia*. A. D. P. V. (1937-1938).

(5) La figura d'aquest lluitador, E. Navarro Beltrán, és poc coneguda fins al moment. Inicià la seua activitat com a estudiant i president de la F. U. E. de Medicina el curs 1930-31. Participà en el primer Congrés de la UFEH l'abril de 1930, amb una ponència subscrita per tots els estudiants sobre l'acumulació de càtedres i altres deficiències de la Facultat de Medicina. Amb la seua esposa, Mercedes Maestre, també metgessa i sots-secretària de Sanitat amb Federica Montseny durant la guerra, residiren exilats a Mèxic. Retornaren el 1963. Sobre els inicis d'Emili Navarro Beltrán i la seua activitat en la Facultat de Medicina, vegeu Maria Fernanda Mancebo «La Universidad de Valencia en el tránsito de la Dictadura a la República». *Estudios d'Història Contemporània del País Valencià*, número 3, pàgs. 175-235. València, 1982.